

ערכים ועמדות כלפי שמירת חוק

אלה דניאל*, אריאל כנפו**

ערכים הם מטרות נשואות המנחות את עמדותיהם והתנהגותם של אנשים. במחקר זה בחנו את הקשר בין ערכים לבין עמדות כלפי שמירה על החוק. במחקר השתתפו 129 סטודנטים ו-140 בני-נוער, שמילאו שאלונים על-אודות ערכיהם ועמדותיהם. ערכים של שימור המצב הקיים, ובעיקר ערכים של קונפורמיות, נמצאו קשורים באופן חיובי לעמדות המייחסות חשיבות לשימור על החוק, ואילו ערכים של פתיחות לשינוי נמצאו קשורים לעמדות אלה באופן שלילי. גם ערכים של קידום עצמי נמצאו קשורים לעמדות אלה באופן שלילי, אך במידה נמוכה. דפוס זה של קשרים נמצא יציב הן בקרב סטודנטים והן בקרב בני-נוער – עולים מברית-המועצות לשעבר וילידי הארץ כאחד.

המשתתפים חולקו על-פי המכוונות (האוריינטציה) שלהם כלפי שמירה על החוק בשני ממדים: תמיכה בחשיבות של שמירה על החוק, וראיית החוק כגורם שאינו קובע את כללי המוסר. רוב המשתתפים תמכו במידה רבה בשתי המכוונות. המיעוט אשר תומך בשימור על החוק ואף רואה בו גורם הקובע את כללי המוסר מתאפיין באמונה רבה בערכי שימור. המיעוט אשר אינו רואה בחוק גורם הקובע את כללי המוסר ואף אינו נוטה לשמור עליו בקנאות מתאפיין באמונה רבה בערכים של פתיחות לשינוי וקידום עצמי.

* תלמידת דוקטורט במחלקה לפסיכולוגיה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים; בעלת תואר שני בפסיכולוגיה חברתית וארגונית מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ותואר ראשון מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

** פרופסור חבר במחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, חוקר פסיכולוגיה חברתית-התפתחותית. קיבל את התארים הראשון, השני והדוקטורט באוניברסיטה העברית בירושלים, ועשה פוסט-דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ובאוניברסיטת לונדון. בשנת 2007 קיבל פרס חוקר צעיר מצטיין מהאגודה הבין-לאומית לחקר התפתחות הילד. המחברים מודים למשתתפי המחקר וכן לזיוה ברוש, לאלונה לצינק, לענת פרלמוטר ולאתי שמואלי על איסוף הנתונים. איסוף הנתונים נתמך על-ידי מענק מה-Society for the Psychological Study of Social Issues (SPSSI). העבודה נתמכה חלקית על-ידי מענק מה-German Federal Ministry of Education and Research.

מבוא

פרק א: תיאוריות ומושגים-יסוד

1. תיאוריית הערכים האוניורסליים של שוורץ
2. ערכים ועמדות
3. עמדות כלפי החוק

פרק ב: הקשר בין ערכים לבין שמירה על החוק

פרק ג: שיטה

1. נבדקים
2. הליך
3. כלים

(א) ערכים

(ב) עמדות כלפי שמירה על החוק

פרק ד: תוצאות

1. הקשר בין ערכים לבין עמדה של שמירה על החוק
2. מכוונות מוסרית
3. ערכים ומכוונות מוסרית

פרק ה: סיכום ודין

1. הקשר בין ערכים לבין עמדות כלפי שמירה על החוק
2. מכוונות כלפי שמירה על החוק
3. נקודות החוזק של המחקר ומגבלותיו
4. יישומים אפשריים

מסקנות

מבוא

השמירה על החוק היא תנאי-יסוד לקיומה של חברה אנושית. רק בחברה שומרת חוק יישמר הסדר הציבורי, והאינטרסים של הפרטים יתקיימו. עם זאת, קיימים הבדלים בין-אישיים במידת השמירה על החוק. יש יחידים המקפידים עליו באופן אדוק, בעוד אחרים מפריים אותו לעיתים קרובות יותר או פחות. על-מנת לשמר את הסדר החברתי, אין די בהטלת סנקציות על העבריינים. חשוב יותר להבין את ההגזעות (המוטיווציות) המביאות לידי שמירה על החוק, ולקדם אותן.

מטרת מאמר זה היא לבחון כיצד ערכים קשורים לעמדה של שמירה על החוק. ערכים מהווים קווים מנחים להתנהגות האנושית, ובין היתר מנחים את התנהגותו של היחיד בחברה.¹ אנו נבחן אילו ערכים מנחים עמדות כלפי שמירה על החוק באופן כללי, ואילו

Shalom H. Schwartz, *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical* 1

ערכים מנחים סוגים שונים של תפיסות של החוק: תפיסת החוק כמדד העליון לטוב ורע, לעומת תפיסת הצדק כעליון על החוק וכנקבע על-ידי היחיד. במאמר זה נתעמק בנושא הערכים, ונבחן את מגוון הערכים האנושיים שיכולים להנחות עמדות והתנהגות. כן נעסוק בעמדות כלפי חוק וצדק, ונבחן אילו סוגים אפשריים של תפיסות חוק ניתן לאמץ. לבסוף, נעלה השערות לגבי הקשרים בין הערכים והעמדות, ונבחן את הקשרים המשוערים.

פרק א: תיאוריות ומושגי-יסוד

1. תיאוריית הערכים האוניוורסליים של שוורץ

ערכים הם אמונות או מושגים מופשטים אשר מגדירים לאילו מטרות ראוי לשאוף, וכך מנחים את הבחירה או את ההערכה של התנהגויות ואירועים. ערכים מוגדרים באופן חיובי, ונדיר למצוא ערך שנחשב מיותר או לא-רצוי. עם זאת, לא כל הערכים חשובים באותה מידה, וכל אדם או חברה מסדרים את ערכיהם על-פי חשיבות יחסית.² בתרבויות ברחבי העולם ניתן למצוא מגוון רחב של ערכים, המבטאים מטרות שונות. על-פי שוורץ,³ ניתן לסווג את כל הערכים הללו על-פי המטרות או ההנצעות שהם משרתים. בבסיסה של מערכת הערכים האנושית ניצבות שלוש דרישות של הקיום האנושי: צורכי היחיד כאורגניזם ביולוגי; הצורך בתיאום התייחסויות-הגומלין האנושיות; והצורך של הקבוצה בשרידות וברוחה. היענות לדרישות אלה חיונית לקיום החברה והיחידים בה. מהדרישות הבסיסיות של הקיום נגזרות עשר מטרות, אשר מנחות את ההתנהגות האנושית ברחבי העולם ומתבטאות בעשרה ערכים מרכזיים. עשרת הערכים, כפי שנמצאו במגוון רחב של תרבויות, מפורטים בטבלה 1.

Advances and Empirical Tests in 20 Countries, in 25 ADVANCES IN EXPERIMENTAL SOCIAL PSYCHOLOGY 1 (Mark P. Zanna ed., 1992); MILTON ROKEACH, THE NATURE OF HUMAN VALUES (1973)

2 Schwartz, שם.

3 Shalom H. Schwartz, *Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?* 50(4) J. Soc. ISSUES 19 (1994)

טבלה 1: ההגדרות של עשרת הערכים⁴

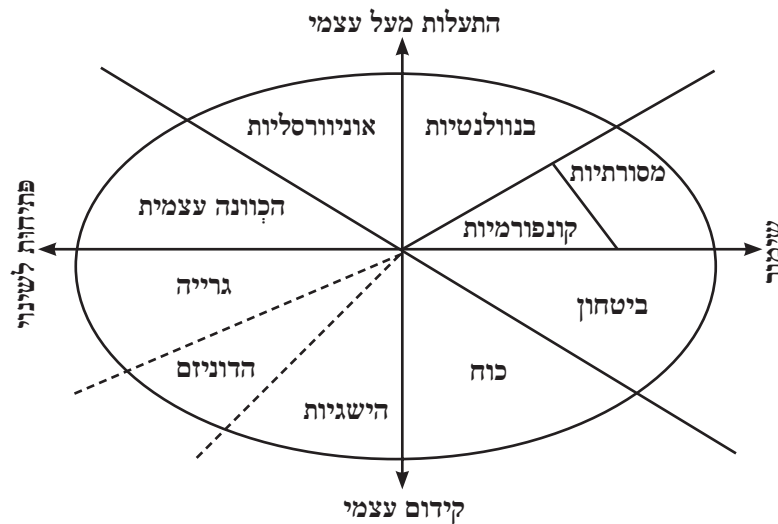
משמעות	ערך
רצון להשיג הצלחה על-ידי השגת מטרות מקובלות בחברה	הישגיות
רצון להפיק עונג והנאה פיזית	הדוניזם
הצורך בשינוי ובהתחדשות	גרייה
הצורך בעצמאות במחשבה ובמעשה	הכוונה עצמית
קבלה, הבנה ודאגה לשלומם של כלל בני-האדם ושל הטבע	אוניוורסליות
דאגה לשלומם של אחרים הקשורים לפרט באופן אישי	בנוולנטיות
הגבלת המעשים כדי לא להפר ציפיות חברתיות ונורמות	קונפורמיות
מחויבות לשמור על המנהגים והמסורות של התרבות או הדת	מסורתיות
הצורך להגן על הביטחון והיציבות של העצמי ושל הסדר החברתי	ביטחון
השגת מעמד חברתי, ובאמצעותו הפגנת שליטה באחרים	כוח

גם מבנה הערכים, כלומר הקשרים בין הערכים, נמצא דומה בתרבויות שונות, ומבטא קשרים של התאמה וסתירה בין הערכים (תרשים 1). ערכים הניצבים סמוך זה לזה בתרשים מבטאים מטרות דומות. ערכים הנמצאים משני עברי התרשים, זה מול זה, מבטאים מטרות סותרות. הערכים מאורגנים על-פי שני ממדים מרכזיים של ניגוד: (א) ערכים המבטאים פתיחות לשינוי (רצון בחידוש במחשבה ובמעשה) לעומת ערכים המבטאים רצון בשימור (הצורך לשמור על העבר ועל יציבותו של הסדר הקיים); (ב) ערכים המבטאים שאיפה לקידום עצמי (שמירה על האינטרסים שלי, גם על-חשבון האחר) לעומת כאלה המבטאים שאיפה להתעלות מעל העצמי (דאגה לאחר, גם על-חשבון האינטרסים שלי).⁵

4 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

5 שם.

תרשים 1: המודל התיאורטי של מבנה מערכת הערכים והיחסים בין הערכים⁶

מבנה הערכים מתפתח לאורך שנות ההתבגרות. קיים דמיון רב בין מבנה הערכים של בני-נוער בגילים עשר עד שבע-עשרה לבין מבנה הערכים האוניוורסלי שתואר לעיל, אשר נמצא במדגמי בוגרים. שני הממדים מובחנים בבירור בכל מדגמי המתבגרים שנבחנו, מלבד בקרב הצעירים ביותר מביניהם. ההבחנה בין עשרת הערכים הספציפיים נמצאת בבירור בגיל ההתבגרות המאוחר.⁷

2. ערכים ועמדות

ערכים משמשים לצורך בחירה או הערכה של עמדות והתנהגויות.⁸ ניתן לומר כי ערכים משמשים אבן-בוחן לצורך קביעת עמדות לגבי נושאים שונים: עמדה חיובית נקבעת כאשר הנושא תואם לערך, ואילו עמדה שלילית נקבעת כאשר הנושא מנוגד לו. העמדות, בתורן, הן המכוונות את ההתנהגות בפועל. כך, ההשפעה נעה בפועל מן המושג המופשט ביותר, הוא הערכים, דרך מושג הביניים, הוא העמדות, ועד להתנהגות, שהיא הקונקרטית ביותר.

6 ש.ם.

7 Maïke Bubeck & Wolfgang Bilsky, *Value Structure at an Early Age*, 63(1) *Swiss J. PSYCHOL.* 31 (2004); Shalom H. Schwartz & Gila Melech, *Value Development During Adolescence* (a research report presented to the Ministry of Education, Jerusalem, 1999).

8 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

מודל תיווך זה, שהוגדר על-ידי הומר וקלה,⁹ נבחן על-ידי מחברים אחרים,¹⁰ ונמצא כמתאר את המצב בכמה תחומים, ביניהם הקשרים בין ערכים לבין התנהגויות פנאי, התנהגויות צרכנות, התנהגות סביבתית וכדומה. בהתאם לכך ניתן לשער כי ערכים הם המנחים את קביעת העמדות כלפי שמירת החוק, וכי עמדות אלה משפיעות על הסיכוי להתנהגות עבריינית.

מחקרים שנעשו בעבר מצאו קשרים חיוביים בין ערכים לבין עמדות והתנהגויות המבטאות אותם. אנשים המאמינים בערך מסוים במידה רבה נוהגים לנקוט עמדות המבוססות על ערך זה, ואף מנסים לפעול בדרכים המאששות אותו. קשרים כאלה נמצאו, למשל, ביחס לעמדות כלפי רכישה וצריכה של מזון טבעי, תרומת איברים, מחזור וקניות.¹¹ מבנה מערכת הערכים מכתוב את דפוס הקשרים בין ערכים לבין עמדות והתנהגויות שונות. השערה לגבי הקשר שבין עמדה מסוימת לבין ערך מסוים משליכה על הקשרים האפשריים של עמדה זו לערכים אחרים. הסיבה לכך היא שערכים אשר קרובים זה לזה במעגל מונחים על-ידי הניעות דומות, ואילו ערכים המוצבים זה מול זה במעגל מונחים על-ידי הניעות מנוגדות. לפיכך עמדה תהיה קשורה במידה דומה לערכים סמוכים במעגל. נוסף על כך, הקשרים בין עמדה נתונה לבין הערכים השונים יורדים באופן עקבי כאשר מסתובבים במעגל, בכל אחד משני הכיוונים, מן הערך הקשור אליה במידה החיובית ביותר אל הערך הקשור אליה במידה השלילית ביותר. לפיכך, ברגע שתיאוריה מגדירה איזה ערך קשור באופן חיובי לעמדה, מבנה מערכת הערכים מכתוב את דפוס הקשרים המצופה בין העמדה לבין כל יתר הערכים. דפוס זה מבטא את העובדה שקידום ערך אחד יכול לסייע בקידום ערכים דומים, אך לבוא על-חשבון קידומו של ערך המנוגד לו. אין אפשרות לקדם את כל הערכים במקביל. למשל, התנהגויות המקדמות שינוי והתחדשות יפגעו ביכולת

- 9 Pamela M. Homer & Lynn R. Kahle, *A Structural Equation Test of the Value-Attitude-Behavior Hierarchy*, 54(4) J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 638 (1988); Meg J. Rohan, *A Rose by Any Name? The Values Construct*, 4(3) PERS. & SOC. PSYCHOL. REV. 255 (2000)
- 10 Jerry J. Vaske & Maureen P. Donnelly, *Value-Attitude-Behavior Model Predicting Wildlife Preservations Voting Intentions*, 12(6) SOC. & NATUR. RESOUR. 523 (1999); Daniel Hrubec, Icek Ajzen & John Daigle, *Predicting Hunting Intentions and Behaviors: An Application of the Theory of Planned Behavior*, 23(3) LEISURE SCI. 165, 173 (2001); Annika M. Nordlund & Jörgen Garvill, *Value Structures Behind Pro-Environmental Behavior*, 34(6) ENVIRON. & BEHAV. 740, 750 (2002)
- 11 Raymond L. Horton & Patricia J. Horton, *A Model of Willingness to Become a Potential Organ Donor*, 9; Homer & Kahle, 33(9) Soc. Sci. & Med. 1037 (1991); John A. McCarty & L.J. Shrum, *The Recycling of Solid Wastes: Personal Values, Value Orientations, and Attitudes About Recycling as Antecedents of Recycling Behavior*, 30 J. BUS. RES. 53 (1994); Soyeon Shim & Mary Ann Eastlick, *The Hierarchical Influence of Personal Values on Mall Shopping Attitude and Behavior*, 74(1) J. RETAILING 139 (1998).

לשמור על קביעות ועל הסדר הקיים. במצב כזה, ההשערה אינה נבחנת עוד על-ידי מתאם יחיד, אלא על-ידי כל דפוס הקשרים בין עשרת הערכים לבין העמדה.¹²

3. עמדות כלפי החוק

עמדה היא נטייה חיובית או שלילית כלפי אובייקט פסיכולוגי, המבטאת את הרצון להתקרב אל האובייקט או להימנע ממנו.¹³ עמדות כוללות כמה מרכיבים: המרכיב הקוגניטיבי, הכולל מחשבות, ידע או אמונות של הפרט על אובייקט העמדה; המרכיב הרגשי, הכולל רגשות או הערכות של הפרט בנוגע לאובייקט העמדה; והמרכיב ההתנהגותי, הכולל נטייה לפעולה כלפי אובייקט העמדה.¹⁴

עמדה כלפי החוק כוללת הערכה חיובית או שלילית של החוק ושל הציות לו. במחקר זה נתמקד באמונה של הפרט לגבי ההתאמה בין החוק לבין הראוי. כן נבחן את נטייתו של הפרט להתנהג באופן התואם לחוק.

עמדות מנבאות כוונה להתנהגות כלפי האובייקט שאותו הן מעריכות. ניתן לחזות את התנהגותו של אדם על-פי עמדותיו, בעיקר כאשר העמדות רלוונטיות להתנהגות וספציפיות לה.¹⁵ עמדות כלפי אלימות, למשל, מנבאות את המידה שבה יפעל אדם באלימות.¹⁶ באופן דומה, עמדות כלפי פשע וכלפי החוק מנבאות עבריינות, בעיקר אצל צעירים.¹⁷ כדי להבין את אופן יצירתן של עמדות חיוביות כלפי שמירה על החוק, חיוני לבחון אילו ערכים מובילים לעמדות כאלה. הספרות מציעה בהקשר זה כמה כיוונים אפשריים.

- 12 ענת ברדי הקשר בין ערכים לבין התנהגויות במצבים יומיומיים (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית בירושלים, 1999); Schwartz, לעיל ה"ש 1.
- 13 Icek Ajzen & Martin Fishbein, *Attitudes and the Attitude–Behavior Relation: Reasoned and Automatic Processes*, 11 EUR. REV. SOC. PSYCHOL. 1 (2000).
- 14 ראו, למשל: Milton J. Rosenberg & Carl I. Hovland, *Cognitive, and Affective, and Behavioral Components of Attitudes*, in ATTITUDES ORGANIZATION AND CHANGE 1 (Milton J. Rosenberg et al. eds., 1960).
- 15 Icek Ajzen & Martin Fishbein, *Attitude–Behavior Relations: A Theoretical Analysis and Review of Empirical Research*, 85(5) PSYCHOL. BULL. 888 (1977).
- 16 ראו, למשל: Eric M. Varnberg, Anne K. Jacobs & Scott L. Hershberger, *Peer Victimization and Attitudes About Violence During Early Adolescence*, 28(3) J. CLIN. CHILD & ADOLESC. PSYCHOL. 386 (1999).
- 17 Rutger C.M.E. Engels et al., *A Longitudinal Study of Relations Between Attitudes and Delinquent Behavior in Adolescents*, 31(2) CRIM. JUST. & BEHAV. 244 (2004); David J. Simourd & Mark E. Olver, *The Future of Criminal Attitudes Research and Practice*, 29(4) CRIM. JUST. & BEHAV. 427 (2002); David J. Simourd & Jennifer Van De Ven, *Assessment of Criminal Attitudes: Criterion–Related Validity of the Criminal Sentiments Scale–Modified and Pride in Delinquency Scale*, 26(1) CRIM. JUST. & BEHAV. 90 (1999).

אחד מסוגי העמדות כלפי שמירה על החוק המוצעות בספרות הוא נטיות מוסריות. על-פי קולברג,¹⁸ תפיסתם המוסרית של ילדים מתפתחת בשלושה שלבים, שכל אחד מהם בנוי משני תת-שלבים. בכל שלב הם מחזיקים בנטייה המגדירה כיצד הם מתייחסים לחוק ולמוסר. בשלב הראשון, הוא השלב הטרומ-מוסרי, הם מחזיקים ראשית בנטייה לצייתנות מפאת פחד (יש לציית לחוק כדי להימנע מעונש) ואחר כך בנטייה להדוניזם נאיבי ושימושי (יש לציית לחוק כדי לזכות בתגמול). בשלב השני, של מוסר תלוי-מוסכמות, הם מחזיקים ראשית במוסר של ילד טוב (שמירה על החוק כדי לזכות באישור הסביבה ולשמור על יחסים חיוביים) ואחר כך במוסר משמר סמכות (יש לשמור על החוק כדי לקיים את דרישות הסמכות, החוקים והסדר החברתי). בשלב השלישי, של מוסר המבוסס על עקרונות מופנמים, הם מאמינים ראשית במוסר של חוזה וחוק מקובל דמוקרטית (יש לשמור על החוק אף שהוא עניין של דעה והחלטה, מכיוון שהוא הוסכם על-ידי הרוב החברתי) ואחר כך במוסר של עקרונות אישיים ומצפון (הדבר הנכון לעשותו הוא זה שנבחר באופן אישי על-סמך עקרונות אתיים מופשטים הגיוניים ועקביים).

הנטייה המוסרית אינה תלויה בהכרח בתוכנו של העיקרון האתי, אלא באופן המחשבה. למשל, שני יחידים יכולים לבחור בעקרונות אתיים שונים, אך מכיוון שהם בחרו אותם באופן אישי, ומונחים בפעולתם על-ידי מצפונם, יחשבו שניהם שהם מחזיקים בנטייה המתקדמת ביותר. לפיכך אין קשר הכרחי בין הערכים, כפי שהם מוגדרים על-פי התיאוריה של שוורץ, לבין הנטיות המוסריות, כפי שמגדיר אותן קולברג.

פרק ב: הקשר בין ערכים לבין שמירה על החוק

למיטב ידיעתנו, עד כה נעשה מחקר אחד ויחיד שמצא קשר ישיר בין ערכים לבין עמדות כלפי שמירה על החוק. במחקר זה ערכים של שימור (קונפורמיות, מסורתיות וביטחון) נמצאו קשורים באופן שלילי להצדקת פשע.¹⁹ נוסף על כך, על-פי הספרות העוסקת בקשר שבין ערכים לבין עבריינות, ניתן לשער אילו ערכים יכולים להשפיע על עמדות כאלה. מחקרים שנעשו בעבר מצאו קשרים שליליים בין ערכים קונוונציונליים ופרו-חברתיים

18 Lawrence Kohlberg, *The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order: Sequence in the Development of Moral Thought*, 51 HUM. DEV. 8 (2008); Lawrence Kohlberg & Richard H. Hershey, *Moral Development: A Review of the Theory*, 16(2) THEORY INTO PRACTICE 53 (1977).

19 René Mokoukolo, *Les adolescents, la violence et les incivilités: Etude exploratoire dans un échantillon de collégiens et de lycéens français (Adolescents, Violence, and Disobedience: An Exploratory Study in a Sample of College and High School French Students)*, 57(2) BULLETIN DE PSYCHOLOGIE 171 (2004).

לבין התנהגות עבריינית.²⁰ ערכים של כבוד לסמכות, אמת וצדק, וכן צורך בקשר ובקרבה, נמצאו קשורים באופן שלילי לעבריינות, ובכלל זה לאלימות, להשחתת רכוש ולגנבת רכוש, לשימוש בסמים ובאלכוהול ועוד.²¹ הערכים שנבחנו מקבילים במידה רבה לערכים של קונפורמיות, ביטחון ובנוולנטיות על-פי ההגדרה של שוורץ.²² במחקר אחר נמצא כי שתיית אלכוהול ועישון אצל נערים קשורים באופן שלילי לערכים של ביטחון ובנוולנטיות.²³ במקביל נמצאו קשרים חיוביים בין ערכים של הדוניזם לבין עבריינות ושימוש בסמים,²⁴ בין גרייה לבין שתיית אלכוהול²⁵ בקרב נוער קוריאני, וכן בין ערכים של התנהגות אסרטיבית ופתיחות לחקירה לבין עבריינות. לעומת זאת, ערכים של הישגיות בלימודים וערכים קולקטיביסטיים נמצאו קשורים באופן שלילי לעבריינות.²⁶ עם זאת, אין לדעת באיזו מידה ניתן להכליל ממחקרים מורחב-אסייתיים אלה להקשר המערבי או הישראלי.

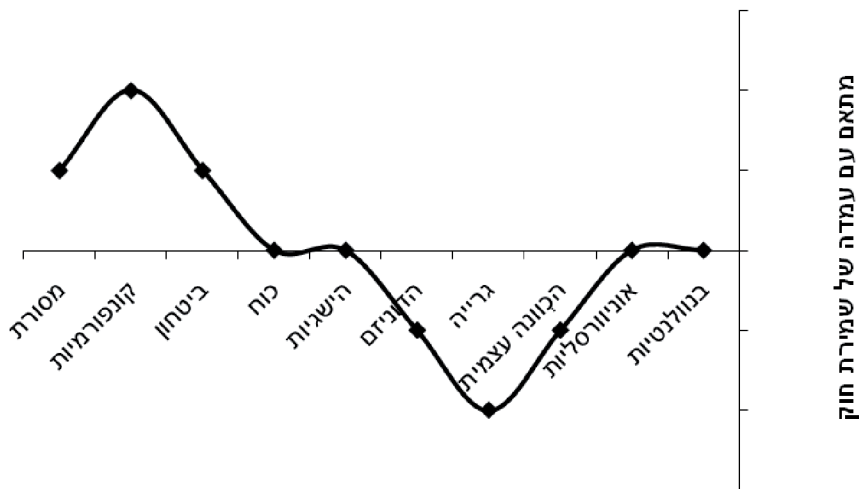
במחקר הנוכחי נבחן כיצד עשרת הערכים שזיהה שוורץ²⁷ קשורים לעמדות כלפי החוק וכלפי השמירה עליו. באופן ספציפי נבחן אילו ערכים מנחים אנשים הנוטים להתנהגות של שמירה על החוק ולקישור בין חוק וצדק. על בסיס המחקרים שצוטטו נשער שערכים של קונפורמיות קשורים באופן חיובי לעמדה של שמירה על החוק; אנשים אשר מעוניינים לשמור על הסדר הקיים ולהתאים את עצמם לציפיות הסביבה יעדיפו לשמור על חוקים ולא להפר אותם. לעומת זאת, ניתן לשער כי ערכים של גרייה והדוניזם קשורים באופן שלילי לעמדה של שמירה על החוק; אנשים אשר מעריכים את החידוש ואת קידום הנאתם האישית יהיו מוכנים לעיתים להפר את החוק על-מנת להשיג זאת.

על-פי מבנה מערכת הערכים ניתן לגזור כי ימצא קשר חיובי חלש יותר בין ערכים הסמוכים לערכים של קונפורמיות (בנוולנטיות, מסורתיות, ביטחון) לבין עמדה של שמירה על החוק, וכן שיימצא קשר שלילי חלש יותר בין ערכים של הונוה עצימית, הסמוכים לערכי הגרייה, לבין עמדה של שמירה על החוק. לא נגזרו השערות לגבי הקשר בין ערכים

-
- Ji-Min Lee, Nancy J. Bell & Wendy Watson, *Situating Alcohol Use and Delinquency Within Developmental and Societal Context: The Case of Korean Youth*, 30(5) J. ADOLESC. 835 (2007); Estrella Romero et al., *Values and Antisocial Behavior Among Spanish Adolescents*, 162(1) J. GENET. PSYCHOL. 20 (2001)
- Hammond Tarry & Nicholas Emler, *Attitudes Values and Moral Reasoning as Predictors of Delinquency*, 25 BRIT. J. DEV. PSYCHOL. 169 (2007)
- Schwartz, *לעיל ה"ש* 1. 22
- Fredric Kropp, Anne M. Lavack & Stephen J.S. Holden, *Smokers and Beer Drinkers: Values and Consumer Susceptibility to Interpersonal Influence*, 16(6) J. CONSUM. MARKET. 536 (1999)
- Kristin B. Ludwig & Loe F. Pittman, *Adolescent Prosocial Values and Self-Efficacy in Relation to Delinquency, Risky Sexual Behavior, and Drug Use*, 30(4) YOUTH & SOC'Y 461 (1999)
- Kropp, Lavack & Holden, *לעיל ה"ש* 23. 25
- Lee, Bell & Watson, *לעיל ה"ש* 20. 26
- Schwartz, *לעיל ה"ש* 1. 27

של התעלות מעל העצמי וערכים של קידום עצמי לבין העמדות כלפי שמירה על החוק, את דפוס הקשרים המשוער ניתן לתאר בצורה גרפית כעקומת סינוס, שבה הערכים פרושים על ציר ה- X ועוצמת הקשר מבוטאת על ציר ה- Y . דפוס הקשרים המשוער מתואר בתרשים 2.

תרשים 2: מתאמים משוערים בין ערכים לבין עמדה של שמירת חוק – דגם סינוס

פרק ג: שיטה

1. נבדקים

במחקר השתתפו שני מדגמים - מדגם סטודנטים ומדגם בני-נוער. מדגם הסטודנטים הכיל 129 סטודנטים מאוניברסיטות שונות בישראל (האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, אוניברסיטת תל-אביב ואוניברסיטת בר-אילן). כל הסטודנטים שנכללו במדגם נולדו בישראל. עשרה סטודנטים נוספים, שנולדו בארצות שונות בחוץ-לארץ, לא נכללו במדגם. 57.6% מהסטודנטים היו נשים, וגילם הממוצע היה 25.48 (סטיית-תקן - 2.76). רוב הסטודנטים (68.24%) למדו מדעי החברה, ומיעוטם למדו מדעי הרוח, מדעי הטבע ומדעים מדויקים (8.78%, 4.73% ו-18.24%, בהתאמה).

מדגם בני-הנוער הכיל 140 בני-נוער מערים שונות בישראל (באר-שבע, תל-אביב, לוד, ראשון-לציון ובת-ים). 52.9% מבני-הנוער היו בנות, וגילם הממוצע היה 16.9 (סטיית-תקן - 1.01). על-מנת להגיע לשיעור גבוה של עולים מברית-המועצות-לשעבר, נבחרו למחקר בתי-ספר עם שכוחות גבוהה של תלמידים ממוצא זה. 84 נערים, המהווים 60% מהמדגם, נולדו בישראל. היתר נולדו בברית-המועצות-לשעבר.

2. הליך

במדגם הסטודנטים נמסרו השאלונים על-ידי שלוש נסייניות במהלך שנת 2002. הנבדקים ענו על השאלונים במעונות או בקפיטריה בהתנדבות, מרצונם החופשי, לאחר שהובטחו פרטיותם ואלמוניותם. במדגם בני-הנוער נדגמו הנבדקים באופן אקראי מתוך מדריכי הטלפון של התיכונים במהלך שנת 2003. לאחר יצירת קשר טלפוני ומתן הסבר קצר על המחקר, ואם התקבלה הסכמה להשתתפות במחקר הן מההורה והן מהמתבגר, הגיע סטודנט לביתו של הנבדק במועד שנקבע. בשני המדגמים ההשתתפות במחקר הייתה על בסיס וולונטרי.

3. כלים

(א) ערכים

הערכים נמדדו באמצעות "שאלון הדמויות למדידת ערכים" (PVQ – Portrait Values Questionnaire)²⁸. שאלון זה כולל תיאורים קצרים של ארבעים דמויות. כל פריט מציג תיאור של מטרותיה, שאיפותיה או רצונותיה של דמות, ומייצג את ההנצחה העומדת בבסיס אחד מעשרת הערכים הכלולים בתיאוריית הערכים.²⁹ לדוגמה, הפריט "הוא רוצה מאוד ליהנות מהחיים. חשוב לו מאוד לבלות" מתאר אדם המייחס חשיבות לערך של הדוניזם. לגבי כל פריט התבקש הנבדק לדרג באיזו מידה הדמות המתוארת דומה לו, על סולם של שש דרגות (1 = כלל לא דומה לי; 2 = דומה לי; 3 = די דומה לי; 4 = קצת דומה לי; 5 = לא דומה לי; 6 = מאוד לא דומה לי). ניתן להסיק את מידת ההזדהות עם הערך על-פי מידת הדמיון לדמויות המייחסות חשיבות לערך הרלוונטי.

Shalom H. Schwartz, Arielle Lehmann & Sonia Rocass, *Multimethod Probes of Basic Human Values*, in SOCIAL PSYCHOLOGY AND CULTURE CONTEXT: ESSAY IN HONOR OF HARRY C. TRIANDIS 107 (John Adamopoulos & Yoshihisa Kashima eds., 1999); Shalom H. Schwartz et al., *Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with a Different Method of Measurement*, 32(5) J. CROSS-CULT. PSYCHOL. 519 (2001).

29 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

השאלון תוקף והועבר בעשרות מדגמים של בני-נוער, שבהם מדד ערכים אישיים באופן מהימן.³⁰ ציון ההודעות עם כל ערך חושב על-ידי ממוצע הפריטים הרלוונטיים לערך זה. התשובות לשאלון יכולות להיות מושפעות גם מאופנות השימוש בסולם התשובה. על-מנת לנטרל גורם זה, מורכזו התשובות סביב התשובה הממוצעת של המשתתף מעבר לכל הערכים.

(ב) עמדות כלפי שמירה על החוק

העמדות כלפי שמירה על החוק נמדדו על-ידי הסכמה עם חמש הצהרות שפותחו לצורך המחקר הנוכחי. פירוט הפריטים שמדדו את העמדה מצורף בטבלה 2. ההסכמה הוערכה תוך שימוש בסולם של חמש דרגות (1 = מאוד לא מסכים; 2 = לא מסכים; 3 = לא בטוח; 4 = מסכים; 5 = מסכים מאוד).

טבלה 2: הפריטים המודדים עמדה כלפי שמירת חוק

מכוונות	פריט
חוקית	לשמור על החוק זה כמעט קדוש בעיניי
חוקית	כל זמן שהתנהגות מסוימת אסורה לפי החוק, אין סיכוי שאעשה אותה מרצוני החופשי
חוקית	אני מעדיף להתנהג בהתאם לחוק גם אם אין סיכוי שאתפס
אתית	לא חוקי המדינה קובעים מה טוב ומה לא טוב
אתית	רק משום פריט הפוך שמשוהו לא חוקי זה לא אומר שזה לא מוסרי

ניתוח גורמים אקספלורטורי העלה קיומו של גורם אחד אשר רלוונטי לכל הפריטים ומסביר 51.47% מהשונות. טעינותם של הפריטים על גורם זה נעה בין 0.64 לבין 0.77. גורם יחיד זה נמצא בשני המדגמים, ונראה כי הוא מגלם את השונות המשותפת לפריטי שמירה על החוק. לכן ניתן להתייחס אליו כאל מדד לעמדה כלפי שמירה על החוק. על-סמך תוצאות אלה חושב ציון עמדה כלפי שמירה על החוק, המהימנות הפנימית של הציון עומדת על אלפא-קרונברך³¹ של 0.76. ערכים גבוהים של ציון זה מצביעים על תמיכה בשמירה על החוק.

30 ראו, למשל: Schwartz et al., לעיל ה"ש 28; Ariel Knafo, Ella Daniel & Mona Khoury– Kassabri, *Values as Protective Factors Against Violent Behavior in Jewish and Arab High Schools in Israel*, 79(3) CHILD DEV. 652 (2008); Ariel Knafo & Shalom H. Schwartz, *Parenting and Adolescents Accuracy in Percieving Parental Values*, 74(2) CHILD DEV. 595 (2003).

31 מדד למהימנות הפנימית של שאלון, כלומר, לעקביות שבה הוא מודד מושג. מדד זה מבוסס על המתאמים בין התשובות לפריטים בשאלון. ציון האלפא יכול להגיע עד הערך 1. אלפא

אף שניתוח הגורמים העלה גורם אחד מרכזי, ניתן לומר גם כי הפריטים המודדים את העמדה כלפי שמירה על החוק מתחלקים לשני סוגים: האחד, פריטים המודדים עמדה חוקית כלפי טוב ורע, שלפיה החוק הוא הקובע העליון של המותר והאסור; והאחר, פריטים המודדים עמדה אתית כלפי טוב ורע, שלפיה קביעה מוסרית עצמאית גוברת על החוק בקביעה של המותר והאסור. המהימנות הפנימית של העמדה החוקית היא 0.76, ושל העמדה האתית - 0.64.

פרק ד: תוצאות

1. הקשר בין ערכים לבין עמדה של שמירה על החוק

חושב מתאם בין כל אחד מעשרת הערכים המוגדרים על-ידי שוורץ³² לבין עמדה של שמירה על החוק. המתאמים מתוארים בטבלה 3 ובתרשים 3. כמשוער, ערכים של שימור, ובעיקר ערכים של קונפורמיות, נמצאו קשורים באופן חיובי לעמדה המייחסת חשיבות לשמירה על החוק, בעוד ערכים של פתיחות לשינוי נמצאו קשורים באופן שלילי לעמדה זו. נוסף על כך, ערכים של קידום עצמי נמצאו קשורים באופן שלילי לעמדה זו, וערכים של התעלות מעל העצמי לא נמצאו קשורים אליה. דפוס הקשרים שנמצא אכן משחזר עקומת סינוס, כצפוי על-סמך מבנה מערכת הערכים. ערכים סמוכים במעגל קשורים לעמדה באופן דומה. מתאם ספירמן³³ בין הקשרים המשוערים בתרשים 2 לבין הקשרים בפועל הוא $\rho = 0.94$, $p < 0.000$. מתאם זה משמעותו קשר חיובי חזק מאוד, כלומר, קיים הבדל קטן מאוד בין הדפוס החזוי לבין הדפוס שנמצא בפועל.

גבוהה משמעותה שהתשובות לכלל הפריטים דומות, ומכאן שכל הפריטים שואלים שאלות דומות, ולכן מודדים פנים שונים של אותו מושג.

32 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

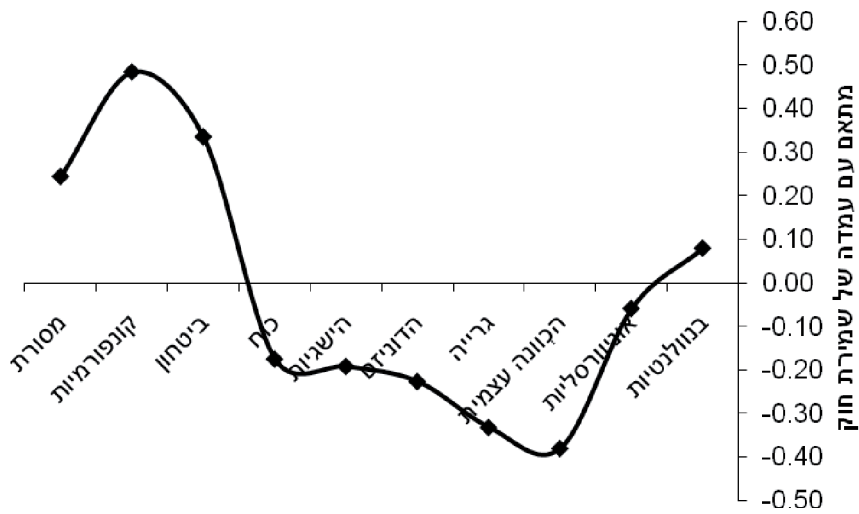
33 מדד לקשר מונוטוני בין שני משתנים, הנע בין (-1) לבין (+1). מתאם של 0 משמעותו שאין קשר בין המשתנים. ככל שהמתאם מתקרב ל- (+1), קיים קשר חיובי חזק יותר בין המשתנים, כלומר, כאשר ערכו של האחד עולה, גם ערכו של האחר עולה. ככל שהמתאם מתקרב ל- (-1), קיים קשר שלילי חזק יותר בין המשתנים, כלומר, ככל שערכו של האחד עולה, ערכו של האחר יורד.

טבלה 3: מתאמים בין ערכים לבין עמדה של שמירת חוק בקרב קבוצות המשתתפים השונות

	N	בנוולנטיות	אוניוורסליות	הכוונה עצמית	גרייה	הדוניזם	הישגיות	כוח	ביטחון	קונפורמיות	מסורתיות
סה"כ	269	0.08	-0.06	-0.38**	-0.33**	-0.23	-0.19**	-0.18**	0.33**	0.48**	0.24**
סטודנטים	129	0.09	-0.08	-0.39**	-0.48**	-0.24	-0.31**	-0.21*	0.44**	0.62**	0.28**
בני-נוער ילידי הארץ	84	-0.02	-0.14	-0.41**	-0.25*	-0.24	-0.08	-0.04	0.15	0.45**	0.27*
בני-נוער עולים	56	0.27*	0.15	-0.26	-0.32	-0.42	-0.07	-0.30*	0.35**	0.23	0.02

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

תרשים 3: מתאמים בין ערכים לבין עמדה של שמירת חוק בכלל המדגם

על-מנת להבין אם יש הבדלים בקשרים בקרב קבוצות אוכלוסייה שונות, חושב המתאם בין הערכים לבין העמדה של שמירה על החוק בנפרד לגבי סטודנטים, לגבי בני-נוער ילידי הארץ ולגבי בני-נוער עולים (ראו טבלה 3). הקשר בין הערכים לבין העמדה של שמירה על החוק דומה בקרב שלוש הקבוצות, הנבדלות זו מזו בגיל ובמוצא. קשר זה הוא לפיכך יציב למדי. עם זאת, נמצאו הבדלים בין המתאמים בחלק מהקבוצות. ההבדלים שנמצאו

בין המתאמים הושוו באמצעות מבחן פישר להשוואה בין מתאמי פירסון.³⁴ נמצא כי העמדה המייחסת חשיבות לשמירה על החוק קשורה באופן חלש במיוחד לערכים של קונפורמיות בקרב בני-נוער עולים בהשוואה לבני-נוער ילידי הארץ ($Z=-2.43, p<0.015$). כן נמצא כי עמדה זו קשורה באופן חזק במיוחד לערכים של קונפורמיות וביטחון אצל סטודנטים בהשוואה לבני-נוער ($Z=-2.56, p<0.01$) ו- ($Z=-1.93, p<0.05$, בהתאמה).

2. מכוונות מוסרית

ניתן לסווג את המשיבים במחקר לשלוש מכוונות מוסריות. הגדרנו משיב כתומך בעמדה מסוימת כלפי שמירת חוק אם הוא דירג אותה מעל אמצע הסולם (2.5). משיבים שתמכו בעמדה החוקית במידה רבה ובעמדה האתית במידה מועטה הוגדרו כבעלי מכוונות של חוק וסדר. בעיניהם, החוק הוא הקובע מה נכון ומה לא-נכון. משיבים שתמכו במידה רבה הן בעמדה החוקית והן בעמדה האתית הוגדרו כבעלי מכוונות של חוזה חברתי. בעיניהם, החוק אומנם חשוב, אך הוא מוגבל מבחינה מוסרית. משיבים שתמכו בעמדה החוקית במידה מועטה ובעמדה האתית במידה רבה הוגדרו כבעלי מכוונות של אתיקה. הללו מאמינים כי החוק אינו קובע, וכי ביכולתם לקבוע את הנכון והלא-נכון באמצעות עמדתם המוסרית. כל משתתף אימץ לפחות עמדה אחת, ולכן סווג לאחת משלוש המכוונות האלה. חלוקת הנבדקים לפי המכוונות מתוארת בטבלה 4. בסך-הכל, 69.5% מהמשיבים מחזיקים במכוונות החוזה החברתי, 10% מחזיקים במכוונות של חוק וסדר, ו-20.5% מחזיקים במכוונות האתית. לפי מבחן חי בריבוע לאי-תלות, אין תלות בין ההשתייכות לקבוצה (סטודנטים, בני-נוער ילידי הארץ ובני-נוער עולים) לבין המכוונות המוסרית ($\chi^2(df=4)=7.30, p<0.12$). עם זאת, בהשוואה בין בני-נוער ילידי הארץ לבין הסטודנטים נמצא כי בני-נוער תומכים יותר מהסטודנטים במכוונות החוזה החברתי ובמכוונות של חוק וסדר, ואילו הסטודנטים תומכים יותר מבני-נוער במכוונות האתית ($\chi^2(df=2)=5.76, p<0.056$).

34 מתאמי פירסון מודדים את הקשר הליניארי בין שני משתנים, הנע בין (-1) לבין (+1). מבחן פישר בוחן מהי הסבירות לכך ששני מתאמי פירסון שונים זה מזה באופן מובהק.

טבלה 4: שכיחות מכוונות כלפי שמירת חוק בקבוצות השונות

אתיקה	חוק וסדר	חווה חברתי		
55	27	187	שכיחות	סה"כ
20.45%	10.04%	69.52%	אחוז	סטודנטים
30	10	89	שכיחות	
23.26%	7.75%	68.99%	אחוז	בני-נוער ילידי הארץ
10	12	62	שכיחות	
11.90%	14.29%	73.81%	אחוז	בני-נוער עולים
15	5	36	שכיחות	
26.79%	8.93%	64.29%	אחוז	

3. ערכים ומכוונות מוסרית

הקשר בין אימוץ מכוונות מוסרית לבין ערכים נבחן על-ידי מבחן MANOVA³⁵ לניבוי ערכים על-סמך השתייכות לאחת משלוש קבוצות המכוונות המוסרית. נמצא הבדל מובהק בין המשיבים בעלי המכוונות השונות מבחינת החשיבות שהם מייחסים לכל אחד מהערכים של שימור, פתיחות לשינוי וקידום עצמי. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין בעלי המכוונות המוסריות השונות מבחינת החשיבות שהם מייחסים לערכים של התעלות מעל העצמי (טבלה 5). הערכים החשובים במיוחד למחזיקים במכוונות האתית הם ערכים של פתיחות לשינוי ושל קידום עצמי. הערכים החשובים במיוחד למחזיקים במכוונות של חוק וסדר הם ערכים של שימור. המחזיקים במכוונות של חווה חברתי תומכים בכל הערכים במידה בינונית, מלבד ערכי גרייה, שבהם הם תומכים במידה מועטה במיוחד.

35 מבחן MANOVA הוא מבחן לניתוח שונות המשתמש במרכיבים של שונות המשתנים כדי לבחון את הסבירות לכך שקבוצות שונות נבדלות בערכים של כמה משתנים תלויים. במקרה זה, הבדל מובהק בין הקבוצות לגבי אחד מהערכים או יותר משמעותו שסביר כי יחידים המאמצים מכוונות שונות גם מאמינים בערכים שונים.

טבלה 5: ממוצעים, סטיות-תקן, ותוצאות מבחן MANOVA לבדיקת הבדלים בין חשיבות ערכים במכוונות השונות

			מכוונות						
partial eta square	p<	F	אתיקה		חוק וסדר		חוזה חברתי		
			ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	
0.01	0.372	0.99	0.62	4.73	0.33	4.89	0.49	4.82	בנוולנטיות
0.00	0.912	0.09	0.77	4.38	0.54	4.33	0.52	4.38	אוניוורסליות
0.08	0.000	12.04	0.66	4.75	0.38	4.10	0.57	4.45	הכוונה עצמית
0.08	0.000	11.38	1.23	4.43	1.07	3.41	1.04	3.71	גרייה
0.06	0.000	8.28	0.94	4.82	1.03	4.23	0.87	4.27	הדוניזם
0.03	0.025	3.76	0.76	4.16	0.70	3.84	0.77	3.85	הישגיות
0.02	0.036	3.37	1.06	3.08	1.05	2.41	1.12	2.89	כוח
0.06	0.001	7.81	0.68	3.98	0.37	4.51	0.59	4.25	ביטחון
0.11	0.000	16.95	0.74	2.92	0.83	3.86	0.77	3.50	קונפורמיות
0.03	0.017	4.12	0.67	2.59	0.88	3.04	0.80	2.89	מסורת

על-מנת להבין את ההשפעה של קבוצת-הגיל על הקשר שבין מכוונות מוסרית לבין ערכים, נערך אותו מבחן MANOVA בתוספת גיל כמשתנה מנבא. נמצא כי רק לגבי ערכים של קונפורמיות קיימת אינטראקציה מובהקת בין מכוונות מוסרית לבין קבוצת-גיל ($F(2,263)=3.66, p<0.027$). אינטראקציה זו נובעת מכך שסטודנטים שבחרים במכוונות מוסרית של חוק וסדר דוגלים בערכים של קונפורמיות במידה רבה במיוחד בהשוואה לבני-הנוער. בקרב בני-הנוער לא נמצאה שום אינטראקציה בין ארץ-מוצא לבין מכוונות מוסרית בקשר לערכים. במילים אחרות, המכוונות המוסרית קשורה לחשיבותם של הערכים באותה צורה אצל ילידי הארץ ואצל העולים.

פרק ה: סיכום ודיון

1. הקשר בין ערכים לבין עמדות כלפי שמירה על החוק

במחקר הנוכחי נבדקו הקשרים בין ערכים לבין עמדות כלפי שמירה על החוק. נמצא כי ערכים המייצגים שאיפה לשימור המצב הקיים מקדמים שמירה על החוק. באופן מיוחד, ערכים של קונפורמיות, אשר המאמין בהם חושב כי ראוי להגביל את מעשיו כדי להתאימם לנורמות החברתיות, קשורים לעמדה של שמירה על החוק. לעומת זאת, ערכים של פתיחות לשינוי קשורים באופן שלילי לשמירה על החוק. אנשים אשר מאמינים בערכי גרייה, ולפיכך מעוניינים בשינוי ובהתחדשות, כמו גם אנשים אשר מאמינים בערכים של הכוונה עצמית, ולפיכך מעוניינים לחשוב ולהתנהג באופן עצמאי, מאמינים פחות בחשיבותה של שמירה על החוק.

נוסף על כך, ערכים של קידום עצמי, אשר המאמין בהם שואף להצליח, לעיתים גם על-חשבון אינטרסים של אחרים, קשורים באופן שלילי אך חלש לשמירה על החוק. חולשתו של הקשר השלילי מעידה כי הפרת חוק נתפסת כפוגעת באינטרסים של היחיד. ייתכן שזה המצב מכיוון שהפרת חוק מוליכה פעמים רבות לסנקציות. קל יחסית להבין מדוע ערכים של הישגיות קשורים בקשר שלילי חלש בלבד לשמירה על החוק, שכן על-מנת להיות מוכר בחברה כמצליח, יש לעמוד, בין היתר, בסטנדרטים החברתיים. אולם קשה יותר להבין מדוע ערכי כוח קשורים בקשר שלילי חלש בלבד לשמירה על החוק, שכן שליטה באחרים יכולה אומנם להתבטא בדרכים מקובלות חברתית, כגון צבירת כסף, אך גם בדרכים מקובלות חברתית פחות, כגון בריונות. מכל מקום, ניתן להניח כי הקשר של ערכי קידום עצמי לבין עמדות של שמירה על החוק הוא שלילי מכיוון שניתן להצביע על מקרים שבהם קידום עצמי סותר שמירה על החוק – למשל, מקרי שחיתות. לפיכך שמירה על החוק מגבילה את הדרכים שבהן אדם יכול לקדם את עצמו.

ערכים של התעלות מעל העצמי לא נמצאו קשורים לעמדות בנוגע לחשיבות השמירה על החוק. יש הרואים בשמירה על החוק דרך לשמור על האחר ולהימנע מלהזיק לו. עם זאת, עבריינות יכולה להיעשות גם באופן קבוצתי וחברתי, כמו במקרה של כנופיות. במקרה כזה שמירה על החוק יכולה לפגוע באינטרסים של התעלות מעל העצמי.

הקשרים בין הערכים לבין העמדה של שמירה על החוק נמצאו יציבים במידה רבה בשלוש קבוצות המשתתפים: סטודנטים ישראלים ילידי הארץ, בני-נוער ישראלים ילידי הארץ, ובני-נוער ישראלים ילידי ברית-המועצות-לשעבר. ההשוואה בין הקבוצות מלמדת כי לגיל ולתרבות יש השפעה מזערית בלבד על דפוס הקשרים בין הערכים לבין העמדה של שמירה על החוק.

בעבר נמצא כי האופן שבו מתבגרים מבינים את מערכת הערכים דומה לאופן שבו מבוגרים מבינים אותה.³⁶ המחקר הנוכחי מחזק טענה זו. כפי הנראה, כבר במהלך גיל

36 Schwartz & Melech, לעיל ה"ש 7; Bubeck & Bilsky, לעיל ה"ש 7.

ההתבגרות ערכים יכולים להנחות קביעת עמדות בצורה דומה לאופן שבו הם מנחים את עמדותיהם של מבוגרים.

על-פי תיאוריית הערכים האוניוורסליים של שוורץ,³⁷ נראה כי במגוון רחב מאוד של תרבויות, הכולל עד כה יותר משבעים מדינות, הערכים מובנים בצורה דומה מאוד. התרבויות נבדלות זו מזו במידת חשיבותם של הערכים, אך לא במשמעותם.³⁸ כן נמצא כי ערכים מתקשרים להתנהגות בצורה דומה במגוון תרבויות.³⁹ המחקר הנוכחי מוסיף וקובע כי ארץ-מוצא, ואף דו-תרבותיות, אינן משפיעות על דפוס הקשרים שבין הערכים השונים לבין העמדה של שמירה על החוק. ערכיהם של עולים מברית-המועצות-לשעבר, שגדלו בתרבות סובייטית וחוו מעבר בין תרבויות, מנחים את עמדותיהם בצורה דומה לערכיהם של ישראלים ילידי הארץ.

כפי שתואר בפרק א, הקשר בין ערכים לבין עמדות הוא מרכיב בסיסי המוביל להשפעה של ערכים על התנהגות. באמצעות הבנת התהליך של גיבוש העמדה כלפי שמירה על החוק ניתן להתקדם צעד נוסף לקראת הבנת הבחירה אם לנקוט בהתנהגות של הפרת חוק. לפיכך מחקר זה מוסיף על המידע הראשוני הקיים בספרות, כפי שצוטט בפרק ב, המוצא קשרים בין ערכים לבין התנהגות עבריינית.

2. מכוונות כלפי שמירה על החוק

המכוונות כלפי שמירה על החוק התפלגו בצורה דומה בכל אחת מקבוצות המשתתפים. רוב המשתתפים בכל אחת מהקבוצות ראו בשמירה על החוק מחויבות הנקבעת על-פי חוזה חברתי. לפי תפיסה זו, חובה לשמור על החוקים גם אם הם אינם מהווים מקור לקביעה מוסרית. עם זאת, גם שתי המכוונות הנוספות נמצאו בקרב כל הקבוצות: המכוונות של חוק וסדר, שלפיה חובה לשמור על החוק באשר הוא הקובע מה נכון ומה לא-נכון; והמכוונות האתית, שלפיה לא החוק הוא הקובע את הטוב והרע, ולכן היחיד יכול לקבוע בעצמו על אילו חוקים לשמור. היחס בין שתי המכוונות האחרונות השתנה בין קבוצות-הגיל: בני-הנוער גילו מכוונות של חוק וסדר יותר מהסטודנטים, בעוד הסטודנטים גילו מכוונות אתית יותר מבני-הנוער.

הבדלים אלה עולים בקנה אחד עם תפיסתו של קולברג⁴⁰ בנוגע למוסר כמתפתח באופן

37 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

38 שם; Schwartz et al., לעיל ה"ש 28; Shalom H. Schwartz & Lilach Sagiv, *Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values*, 26(1) J. CROSS-CULT. PSYCHOL. 92 (1995).

39 Ella Daniel et al., *The Relations between Values and Behaviors: An International Research Project* (a paper presented at the Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology, Bremen, Germany, 2008).

40 Kohlberg, לעיל ה"ש 18.

הדרגתי במהלך ההתבגרות. לתפיסתו, ילדים צעירים מאמינים כי החוק הוא קבוע ומוחלט, ולא יחסי. עם הזמן הם לומדים כי החוק הוא תוצר של הסכמה חברתית. כמו־כן, חלקם לומדים כי החוק אינו מוחלט, אלא נמדד על־פי התאמתו לזכויות האדם, שהן זכויות מוחלטות, שאינן נרכשות, אלא מולדות.

משתתפים המאמינים בערכים של שימור המצב הקיים נטו לתמוך במכוונות של חוק וסדר. משתתפים המעוניינים לעשות את אשר הם מצוים, להתנהג כמו שצריך (קונפורמיות), לשמור על דרכי התנהגות מסורתיות, להתייחס בכבוד למבוגרים (מסורתיות) ולשמור על הסדר החברתי (ביטחון) נטו לתמוך בשמירה על החוקים בלא ערעור על תוקפם המוסרי. עצם קיומם של החוקים הוא בעיניהם ערובה מספקת למוסריותם.

לעומתם, משתתפים המאמינים בערכים של פתיחות לשינוי נטו לתמוך במכוונות האתית. משתתפים המעוניינים להיות יצירתיים וחופשיים להחליט בעצמם כיצד להתנהג (הכוונה עצמית), להתנסות בדברים חדשים ואף להסתכן (גרייה) וכן ליהנות מהחיים (הדוניזם) נטו להטיל ספק בתוקפם המוסרי של חוקים. נראה שהם מאמינים כי הם יכולים וצריכים לבחון חוקים באופן עצמאי, ולהחליט על התנהגותם בהתאם להחלטתם. גם משתתפים המאמינים בערכים של קידום עצמי נטו לתמוך במכוונות האתית. אלה אשר מגלים עניין בהצלחה בחיים, בקבלת הכרה מאחרים (הישגיות), בעושר ובשליטה באחרים (כוח) לא קיבלו את עליונותו של החוק על החלטתם־הם.

על־סמך התוצאות ניתן להבין כי מכוונות אתית אין משמעה חתירה לביטול החוק לטובת אמת אוניוורסלית ומוכנות להקריב מטובת היחיד על־מנת לשאת בתוצאות של הפרת חוק המנוגד למוסר. להפך, מכוונות אתית, כפי שנמדדה במחקר זה, משמעותה התנגדות לשמירה על החוק כאשר הוא נתפס כמושן וכלא־עדכני או כפוגע באינטרס האישי.

3. נקודות החזק של המחקר ומגבלותיו

המחקר הנוכחי משתמש בתיאוריה מקיפה של ערכים, המתארת ערכים המתאימים לכל הרצף ההנציעתי.⁴¹ תיאוריה זו תוקפה פעמים רבות, והיא מתאימה לתיאור הערכים האנושיים במגוון גילאים ותרבויות.⁴² הגדרת מבנה הערכים על־ידי התיאוריה מאפשרת בניית השערות ובדיקתן לגבי טווח רחב מאוד של ערכים.

נוסף על כך, המחקר הנוכחי חדשני בהגדירו את שמירת החוק כמושא המחקר. מחקרים שנערכו בעבר התייחסו להפרת החוק, ובמיוחד לעבריינות, לאלימות או לשימוש בסמים, כאל מושא המחקר. היתרון של חקר שמירת החוק טמון באפשרות לחקור אוכלוסיות רגילות, ולא אוכלוסיות עברייניות. שמירת חוק היא נושא המעסיק כל אזרח אשר חי

41 Schwartz, לעיל ה"ש 1.

42 Schwartz et al., לעיל ה"ש 28; Schwartz & Sagiv, לעיל ה"ש 38; Shalom H. Schwartz & Tammy Rubel, *Sex Differences in Value Priorities: Cross-Cultural and Multi-Method Studies*, 89(6) J. PERS. & SOC. PSYCHOL. 1010 (2005).

בחברה המגדירה חוקים לחבריה. רק מיעוט מקרב האזרחים מפר את החוק במידה מספקת על-מנת להיחשב עבריין. עם זאת, כל אזרח קובע את מידת שמירת החוק שלו באופן יומיומי, כאשר הוא נוהג מהר בכביש, מלכלך ברחוב או עושה פעולות יומיומיות אחרות. לפיכך שמירת החוק רלוונטית גם בקרב אזרחים שאינם מוגדרים עבריינים באופן חברתי מכיוון שהם אינם מבצעים פשעים חמורים.

המחקר חדשני גם בהתייחסותו לשני ממדים שונים של עמדות כלפי שמירה על החוק: עמדה חוקית ועמדה אתית. אנשים מאמצים את העמדות במידה שונה, ובכך קובעים את התייחסותם לשמירה על החוק. לפיכך ברי כי עמדות כלפי שמירה על החוק הן מורכבות ורב-ממדיות. מכיוון ששני ממדים אלה קשורים באופן שונה לערכים, ניתן להבין כי גורמים ערכיים שונים מכוונים את העמדה כלפי שמירה על החוק.

מגבלה מרכזית של המחקר הנוכחי נעוצה בהתבססותו על שאלונים ככלי מחקר. המשתתפים דיווחו באופן עצמאי על ערכיהם ועל עמדותיהם. דיווח עצמי על עמדות כלפי שמירת חוק עלול להיות בעייתי, שכן הפרת חוק אינה מקובלת מבחינה חברתית, ולפיכך המשתתפים עשויים לשנות את דיווחיהם על-מנת להתאים את עצמם לנורמה. הטיה כזו, של רצייה חברתית, עלולה להקטין את השונות בעמדות כלפי שמירת חוק, ובמצב כזה קשה יותר למצוא קשרים מובהקים בין העמדות לבין משתנים נוספים. עם זאת, במקרה הנוכחי נמצאו קשרים כאלה למרות האפשרות לקיום ההטיה.

דיווח עצמי לגבי ערכים, לעומת זאת, הוא בעייתי במידה פחותה. ערכים הם משתנה סובייקטיבי, והם נבחנים ביחס לאמת-מידה פנימית של שאיפות ומצבים רצויים. קשה לבחון ערכים בדרכים שאינן דיווח עצמי מאחר שהם מאפיין אישי. אכן, באחד המחקרים נמצא כי רצייה חברתית אינה הטיה המשפיעה על דיווח לגבי ערכים, אלא מאפיין אישי יותר הקשור לערכים באופן עקיב.⁴³

המחקר הנוכחי בחן עמדות כלפי שמירת חוק, ולא התנהגות של שמירת חוק בפועל. עמדות כלפי שמירת חוק הן גורם שיכול להוביל לשמירת חוק, מכיוון שקיים קשר בין עמדות לבין התנהגות. עם זאת, חשוב שמחקר עתידי יעסוק בקשר שבין ערכים לבין התנהגות של שמירת חוק. על-פי המודל של Homer & Kahle,⁴⁴ הקשר בין ערכים לבין התנהגות מתווך על-ידי עמדות. מחקר עתידי יוכל לבחון אם מודל זה מתאים לתיאור הקשרים במצבים של שמירת חוק.

המחקר הנוכחי בחן עמדות כלליות כלפי שמירת חוק. בעבר נמצא כי עמדה מנבאת התנהגות בצורה טובה יותר אם היא ספציפית להתנהגות זו. לפיכך חשוב למדוד עמדות כלפי שמירה של חוקים ספציפיים. יש לבחון אם ערכים שונים מנחים עמדות כלפי שמירה של חוקים ספציפיים.

Shalom H. Schwartz et al., *Value Priorities and Social Desirability: Much Substance, 43 Some Style*, 36 BRIT. J. SOC. PSYCHOL. 3 (1997)

Homer & Kahle, *לעיל ה"ש*, 9. 44

4. יישומים אפשריים

על-פי ממצאי המחקר הנוכחי, ערכים של שימור קשורים באופן חיובי לעמדה של שמירה על החוק, יותר מאשר ערכים של קידום עצמי. לפיכך נראה כי הדאגה של היחיד להשפעתו על החברה ולהשתלבותו בה היא המונעת אותו מלעבור על החוק, יותר מאשר הדאגה לאינטרסים האישיים שלו. למסקנה זו יש השלכות מרחיקות-לכת לגבי הגורמים שעשויים למנוע הפרת חוק.

ענישה מתבססת על ההנחה שאנשים יבחרו לשמור על החוק אם הפרת החוק תגרום לפגיעה באינטרסים האישיים שלהם. גורם זה לא נמצא כמנבא חזק במחקר הנוכחי. לעומת זאת, היחס החברתי אל מפר חוק נמצא כגורם מרתיע משמעותי. לפיכך עידוד נורמות ברורות בחברה אשר יחמירו עם מפרי חוק נראה דרך יעילה להעלות את הסיכוי לשמירה על החוק. מקובלות חברתית של הפרת חוק, כגון מעבר הולכי-רגל ברמזור אדום או השלכת לכלוך ברחוב, מקדמת את הפרת חוק. אכיפת עונשים במקרים אלה תתקשה למנוע את השפעתה השלילית של המקובלות החברתית.

מסקנות

לסיכום, ערכים הם גורם הקשור לעמדות כלפי שמירה על החוק. הם קשורים הן לרצון לשמור על החוק והן לתפיסת החוק כחובה וכגורם מוסרי. ערכים קשורים בצורה דומה לעמדותיהם של סטודנטים ילידי הארץ, לעמדותיהם של בני-נוער ילידי הארץ ולעמדותיהם של בני-נוער עולים. הבנת ההנצחה הערכית העומדת בבסיס השמירה על החוק יכולה לסייע בקידום שלטון החוק בחברה.